

Pille-Riin Purje

Eesti näitekirjandus 2018: rahvamajad ja tulnukad emakeele kujundite metsas

„LEO: Mida me üldse tahame? Inimestena? Laiemalt? Ei, tõesti, me peame seda endalt küsima, nüüd, kus me oleme uuel suurel teelahkmel. Esimest korda ajaloos tunduvad nii utopia kui düstopia võrdsetl tõenäolised.” (Martin Algus, „Midagi tõelist”)

2018. aasta oli algupärandirikas: väärt tekste jagub Eesti Kultuurkapitali kirjanduse sihtkapitali ja Teatriliidu algupärase dramaturgia auhinna kandidaateks ja need ei kattu. Kulka näitekirjanduse auhinna nominendid: Jim Ashilevi „Unusta/Unista”, Kristiina Jalasto „#kaotamindära”, Jaak Kilmi, Kiur Aarma, Piret Jaaksi, Andris Feldmanise „Enne meid oli veeuputus”, Urmas Lennuki „Meistrite liiga”, Mari-Liis Lille ja Paavo Piigi „Jaanipäev”, Tiit Palu „Medeia” ning vabaauhinna kategoorias „Stiiliharjutused”. Teatriliidu algupärandi nominendid 2018 (auhinda antakse üle aasta, nimekirjas on lisaks veel kaks 2017. aasta teksti): Martin Alguse „Midagi tõelist”; Laur Kaunissaare, Aare Pilve, Jarmo Reha ja Co „Oomen”; Ivar Põllu „Kremlis ööbikud”. Lõpetan oma kirjatüki, kui auhinnad pole veel selgunud. Mu isiklik esikolmik (autorid tähestiku järjekorras) on Alguse „Midagi tõelist”, Palu „Medeia”, Põllu „Kremlis ööbikud”.

Mullu lavale jõudnud eesti näitemängude nimekiri, mille sain Eesti Teatri Agentuurilt, on pööraselt pikk: 101 teksti! Lugu kirjutades leidsin veel 2 teksti. Teatris on mul nähtud või kuuldemänguna kuulnud 47 — ei anna just hoobelda. Jätan kõrvale üsna autoritruud klassikaseaded, näiteks August Gailiti / Ott Kiluski „Toomas Nipernaadi”, Eduard Bornhöhe / Diana Leesalu „Vürst Gabriel ehk Pirita kloostri viimased päevad”, Tammsaare / Helena Läksi „Noored hinged” jmt. Ma ei jälitanud paaniliselt näitemänge, mida autorid või teatrid pole (veel) agentuurile andnud. Aktsepteerin märget „fikseeritud alustekst puudub” või „pigem vormistamata stsenaarium, mida teater tekstina ei jagaks”. Teravat igatsust tunnen ühe teksti järele: Eero Epneri, Juhan Ulfsaki, Mart Kangro „Workshop” on nähtus, mida oleks põnev kirjepildis uurida. Ometi võib mind, kuis „Workshop” mälus kumiseb ja silmanähtav kirjepilt kuminsse ei sekku.

Alles jäi 57 teksti. Pooled neist autorilavastused, kus autor ja/või dramaturg ja lavastaja on sama isik või mitu isikut. Vahel näib mõistatuslik see autori ja dramaturgi eristus või kaksikroll kavalehel. Kui lavastaja nimi on kirjas enne dramaturgi, näikse see rõhutavat: alguses ei olnud sõna. Vastukaaluks ei nime- ta ma siis ses loos tingimata kõiki lavastajaid.

Raamatukaante vahele on 2018. aastal esmalavastatud näidendeid jõudnud neli. Eesti Draamateatri „Näidendiramatute” sarjas ilmusid Mari-Liis Lille ja Paavo Piigi „Jaanipäev”, Andrus Kivirähki „Isamaa pääsukesed” (ilmus ka ko-

gumikus „Köster”), Tiit Aleksejevi „SentiMentaalne valss”, mis ilmus esmalt „Loomingus” (2017, nr 10). Lavastus kandis pealkirja „Pelgan iga vihmapiiska” — Brechti luulerida näidendi motost. Teematika on siinmail omajagu võõras: luurajate armulugu. Kohe alguses tuuakse mängu tulirelv, Tšehhovi seadus toimib. Fragmentaarne ülesehitus on filmilik, ent mehe ja naise (sise) monoloogid staatilised.

Kirjastus „Härä Tee & Proua Kohvi” üllitas „Stiiliharjutused. *Hommage à Raymond Queneau*”, autorid Jan Kaus, Indrek Koff, Eva Koldits, Toomas Täht, Liina Vahtrik. Kelmikas raamat nii sisu kui ka kujunduse poolest. Raymond Queneau (1903—1976) surematule nõobile võib külge õmmelda igasuguse fassongiga pintsakuid-kampsuneid-kleite. Kord võttis Queneault šnitti Mati Unt, tema näidend „Stiil!” (2003) varieeris Peet Vallaku novelli „Maanaine”. Vabaauhinnatud raamat sisaldab 32 stiiliharjutust, autorid jagunevad: Kaus 22, Koff 6, Täht 3, Vahtrik 1. Vahtriku „Tšehhov” on eriti kütkestav mäng Anton Pavlovitši motiividel. Espriist kantud Eva Kolditsa lavastuses serveerib kvartett Kaus-Koff-Koldits-Täht ka etteasteid, muu hulgas laululisi ja visuaalseid, mida raamatus polegi. Nii koguneb stiiliharjutusi 50 ringis. Muljet avaldab Indrek Koffi näitlejasarm ja sõnatäpsus, tema finaalmõtisklus „Minu Pariis” ligineb Tiit Palu „Meretaguse paradiisi” nukkerhelgele kohalejõudmisele.

„Loomingus” ilmus paar seni lavastamata draamateksti. Jan Kausi kahe-mehenäidend „Maailma valgus” (2018, nr 5) mõjub kunsti- ja usuloolise essee või dispuudina: värske tegelaskuju on usuteaduse professor Eduard Tennmann (1878—1936), kes vaeb Eduard Viiralti loomingut ja isiksust. Nägemismeele tarvis on sisse kirjutatud Viiralti kunstiteoseid, siiski tundub tekst kohasem lugemiseks. Toomas Haugi vaimukas mininäidend „Tõde ja õigus. 5” (2018, nr 1) tähistab Tammsaare 140. sünniaastapäeva, isa ja poja (eba)dialogis Vargamäel rähkleb Andres nüüdisaja rahutuserütmis, on kursis Trumpi, droonide, sooneutraalsusega, Indrek ihkab seisatamist. Mõnus mõelda, kuis „Tõele ja õigusele” sünnib lugupidamist avaldada pikas eepilises mängufilmis ja pooleistlehekeljelises dialogis. Muide, Vargamäe Andres vilksatab veel paaris näidendis nagu Tšehhovgi.

Mullu ilmus veel viis näidendiraamatut (loodan, et midagi pole jäänud märkamata). Lugemislusti pakub Leonhard Lapini „Kevade hääled” (kirjastus „Mytho”). Lastenäidend 29 häälele sobib mängimiseks kooliklassile. Tegelased on kevadekuulutajad, näiteks Koer, Harry Potter, Jäätis, Sibulad aknalal. Käsikiri pärineb aastast 2002, aga sõnum on ajakohane: igaüks kiidab ennast, upitab oma minakest, välja arvatud Naer, Viilul ja Flööt. Viimane sõna jääb Kevadele: „Mis oleks kevad vaid ühega teist — ühehäälnene või hoopis vaikne kevad. Ainult kõik koos toome me inimestele rõõmu, armastust ja õnne.” Kaks lastenäidendit on Kairi ja Kristjan Arunurme raamatus „Nagu esimene ingel” (Ühinenud Ajakirjad). Mesilasetriibuliste kaante vahele jõudis Toomas Liivi (1946—2009) seni avaldamata „Kuuldemäng mesilastest” (Dipri trükikoda), kirjutatud aastal 1972. Teemaks kuuldemängu kirjutamine. Sama teemani jõu-

dis Jüri Tuulik veerand sajandit hiljem, tema „Kuuldemäng ehk Kõige kaunim” esietendus Raadioteatris 1997. Kuuldemäng mesilastest on kirjutamata tänini, see-eest on meil Ott Aardami kena näidend „Mee hind” (2011).

Andrus Kivirähk avaldab näidendikogumikke mesilase usinusega. „Köster” (EKSA) sisaldab kuus lavateksti: „Kevadine Luts” ja „Köster” on inspireeritud Oskar Lutsu elust ja loomingust; „Vaimude tund Koidula tänavas” viib kokku Tammsaare (mu teada esmakordselt näidendi tegelasena!) ja Mati Undi. EV 100 teatrisarja „Sajandi lugu” kuuluvad „Kaarnakivi perenaine” ja „Isamaa pääsukesed” — sarjast hiljem —, nende kahe vahele lipsanud „Alias” jätab tervikus veidi äraeksinud mulje.

Aasta tüsedaim näidendiraamat kuulub Virve Osilale: „Elu on teater. Kogutud näidendid” (kirjastus „Põhjarannik”), ligi 600 lehekülge ja 10 lavalugu ajavahemikust 1984—2008. Mooste külateater kannab oma püsiautori Osila auks nime Virvendus, vahetumat tunnustust on raske kujutella. Näidendid on jõulised. 15 aastat hõlmav triloogia „Tere, Maria!”, „Vari ja valgus”, „Sügise sammud” toob meelde Wuolijoe Niskamäe, kuigi Valgemäe talu näikse Vargamäele viitavat. Ka Osilal on naised tugevam pool, mehed pahatihti lükata-tõmmata lurud. Stiil on lopsakalt rahvalik, vahel ülemäära sõnaselge või melodramaatiline, aga inimesed on loodud hoolimisega. Osila kreedoks sobib ühe tegelase, Kärdi repliik: „Ma kirjutan kõik mured ja valud endast välja ja uued rõõmud sünnivad minusse.” („Vari ja valgus”) Hingestatunud dramatism sobib Osilale paremini kui padukomöödia. Kuigi „suutäis naeru on parem kui vatsatäis viha”, muutub naljaviskamine hõlpsasti labaseks.

2018. aastal lavale jõudnud näidendeid saab süstematiseerida mitut moodi: autorite, temaatika, žanri põhjal. Üritan seda, teist ja kolmandatki...

Produktiivne on Loone Ots kuue lavalooa, neist kaks on ta ise lavastanud. Ots kirjutab hoogsasti, kohati robustselt, seikleb uljalt ajas ja ruumis. Üks meelisteema on elav armastuse vägi, ei pelga ta isegi „väga õnnelikke lõppe”. Usutavasti on lood laval ägedamad kui lugedes, vunki lisavad paigavaim, lihastluust osatäitjad. „Kessleri viled ehk Orelimeistri pöörane päev” on lustmäng Tartu orelimeistrist, tegevuspaik Maarja kirik 1858. aastal. „Armastus on ajaviide”, mida etendati Ravila mõisa pargis, on rämedavõitu laulumäng krahv Mannteuffeli imelikust elust, tegevusaeg 1793—1838. Sähvib armastuse välk, näeb ohtrasti peksu ja kärbseid. „Kunstniku armastus” on ooper Jaan Krossi novelli „Neli monoloogi püha Jüri asjus” ainetel, tegevus toimub Tallinnas 1506. aastal, ilmuvad Michel Sittow, Kolumbus, Püha Jüri. Sittowi näitus Kumus aktiveeris teatritegijaid: Theatrum lavastas „Neli monoloogi...” Niguliste kirikus, dramatiseerijad Donald Tomberg ja Lembit Peterson lisasid muigava teater-teatris-proloogi.

Loone Otsa „Nikolaus ja apelsinid” kannab žanrimääratlust kriminaalne advendinäidend (tohoh!) lastele, tegevus toimub nigulapäeval 1830. Lastenäidendis „Minu vanaisa oskas lennata” (idee ja lavastus Marek Demjanov, Energia Avastuskeskuses) jälgivad Tallinna koolipoissi Egertit galaktonaudid

kosmosest. Poisi peres pole lähedust, e-kool ja telefon pole päris-suhtlemine. Kui Egert loeb lugusid Münchhausenist, hakkab tema kaua vaikinud vanaisa rääkima. Kosmosetulnukate sekkumine on mitmele kirjanikule meelepärane *deus ex machina* nipp. Ka Otsa noortemuusikal „Aelita 2.0 ehk Märka inimeses imet!” toob mängu robotid ja tulnukad. Kajar planeedilt Maa armub Aelitasse planeedilt Lassos. Taas on sõnum positiivne: tähtis on sõprus, noori tuleb rohkem usaldada, märgata, kiita.

Noortele on adresseeritud Karl Koppelmaa autorilavastus „Järgmine peatus: Kosmos”. Kosmos on trammipeatus Tallinnas, koolipoiss sõidab trammiga vanemate vahet, kes on lahku läinud, kuni satub Veidriku ehk tulnuka mõjusfääri. Mängitakse vormi ja rütmiga, poiss viibib kosmoses ja koomas, lõpuks pääseb tagasi maa peale.

Looduse saastamise teema kannab NUKU teatri jõululavastust „Elias maa pealt”, autor ja lavastaja Helen Rekkor, autor ja dramaturg Piret Jaaks. Lõvi-osa tegevusest toimub merepõhjas, 16-aastane Elias päästab maailma. Lisaks plastireostusele, mis mõjutab Eliase noorema õe Emilia tervist, puudutab isa tööramamise teema, mis röövib Eliaselt lapsepõlve. Lõpp on lootusrikas, aga mitte naiivne.

Kristiina Jalasto näidend koolinoortele „#kaotamindära” (lavastaja Helen Rekkor, VAT Teater) käsitleb internetivägivalda, julma enesetapumängu „Sini-vaal” ja koolikiusamist. Klaari adreassaadisihikuga hoiatusnäidend. Topelt kriminaalse raami lisab peategelase identiteedivargus, seda liini nõrgestab lahenduse ripakile jätmine.

Internetivägivallale ja üksildusele keskendub Martin Alguse ajatundliku üldistusjõuga „Midagi tõelist”; üks aasta meisterlikumaid tekste ilmus sama pealkirja all ka Alguse esikromaanina, mis pälvis Eduard Vilde nimelise auhinna. Haarav, valus, inimlik lugu on kirja pandud kahe mehe monoloogidena, meeste saatused ristuvad drastiliselt: 42-aastane intelligent Leo ja 32-aastane kriminaalse taustaga Karl, kelle kõnepruugis võib aimata Lõuna-Eesti juuri. Mõlema mehe loomus peegeldub keelekasutuses, assotsiatsioonides. Näiteks Leo repliik äärmusliku vaimse ja füüsilise alanduse viivul: „Ja kusagil peas ketras omasoodu täiesti mõttetult: „Tšehhov oli arst, Tšehhov oli tegelikult arst.”” Süžeepöördeid, kriminaalset pinget, psühholoogilisi sürpriise jätkub sõna otseses mõttes viimase repliigini. Andres Noormetsa lavastus „Vanemuises” usaldab sõnaväge, näitlejad Riho Kütsar ja Veiko Porkanen vahendavad teksti Sadamateatri laval peaaegu liikumatult, harukordse sisemise ja silmavaatelse kohaloluga.

Jim Ashilevi „Unusta/Unista” (lavastaja Ingmar Jõela, Tartu Uus Teater TÜ Uues Anatoomikumis), ulme- ja ohudraama piiril võnkuv psühholoogiline triller muutub lugedes võikaks, inimtükkendamise kirjeldus kipub ületama valu-läve, mõjuma vägivallaga epateerimisena, kuigi eesmärk on vastupidine. Tuli meelde kultusfilm „Voonakeste vaikimine”. Leevendavat lingvistilist huumorit pakub robot-uurijate tandem: süsteemis toimunud keelehälve on kahjustanud

soome-ugri keelkonna tarkvara. Kahtlemata on „Unusta/Unista” keeletundlik lavatekst. Võib-olla peaks julguse kokku võtma ja vaatama minema!

Ajakohase teemapüstituse ja puändiga köidab Urmas Alase ulmekuuldemäng, intellektuaalne ohusatiir „Reservaat”: tulnukad väisavad eraklikku professorit, kes uurib kultuuri hukutavat mõju inimkonnale.

Žanrite vaekaalul hämmastab komöödiarohkus. Krapsakalt kargleb *stand-up*- ehk püstijalakomöödia, kus näitlejatel on tavaks esineda oma nimega, iseasi, kas sada protsenti iseenda nimel. Enamasti on tekstid ainumõeldavad konkreetsetes esituses, lugedeski kõljab kõrvus kindla näitleja hääl. Jäävat väärtust lödvavõitu sketšijadad justkui ei paku, tihti on vormistus lõpetamata, improvisatsioonile valla. Siia kuuluvad Gerda Kordemetsa „Naised” (laval Tiit Sukk, Jan Uuspõld, Veikko Täär), Peeter Oja monotükk „Eestlased — erilised inimesed” (lava taga Karl Kermes, Mehis Pihla, Birgit Kermes), kontsertlavastus „Kärbsed” (kirjutas Kait Kall, mõtlesid Peeter Oja, Sepo Seeman, Tomi Rahula, Karl Kermes). Ereda isiklikkusega torkab Ago Andersoni, Jan Uuspõllu ja Gerli Tiganiku „Piiri peal”, mida mängiti Iklas Uue-Jaani talus: pihtimused alkoholismist (ei saa Eesti läbi Lätita!) eneseiroonia ja labasuse piiril. Kuigi ma lavastust ei näinud, usun, et Uuspõld ja Anderson sel piiril naljalt ei libastu.

Sketšipõhine on Mehis Pihla „Metsa forte”, žanrimääratlus „tõsine operett”. Dokumentaalsetel materjalidel põhinev tekst hõlmab tsitaate poliitikutelt, telesaadetest, Facebookist. Ajakajaline satiir on ka Gert Kiileri „Eradetektiiv ERF” Raadioteatris, mis uue aasta alguses on järjekuuldemänguna juba kolm aastat tõganud lõppenud aasta jaburamaid juhtumusi.

Sketšidest koosneb Urmas Vadi „Emmanuelle’i jälgedes (ahistamise ABC)”, autor lavastas selle Tartu Uues Teatris. Vadi ei pelga päevakajalisust, üks stseen tegeleb Taavi Rõivase külmkapi-juhtumiga. Ometi ei lase tekst end üheselt lahterdada — oleks nagu eluterve absurd, samas hiilib ligi äng ja nukrus. Vadi pilab sõgesilmakirjalikku poliitkorrektsust. Ahistamispõrgus rändab kirevaid tüüpe Emmanuelle’ist Kalevipojani, Kassist Jõuluvanani. Näidendi viimane lause tõstab ahistamisteema kurblikku, kaitsetusse valgusvihku: „Sest see inimene peab olema hull, kes suudaks mind armastada.”

Mängiti mitu rahvalikku suvekomöödiat. Olavi Ruitlase „Viimsepäevä lüüge” (lavastaja Merle Jääger, Lutsu Teater Lutsu külaplatsil) on „halastamatu ja hirmnaljakas võrokeelne tõsieluparoodia”, tegevuspaik „ilus koht väljasuremiseks”. Mehed joovad ja jorutavad: „Ka ko ilosahe putel läügus!” Naised rüggavad, kuni inglise poissmehed viivad nad Inglismaale tööle. Mehi saabuvad lohutama naisrobotid Jaapanist, kes on ära õppinud Kristjan Jaagu värsid. Tehisintellekti projekt kukub läbi, ehe elu läheb edasi.

Jan Rahmani võrukeelses komöödias „Pagulased” (lavastaja Kristo Toots, Miksteater Eesti Maanteemuuseumis Varbusel) ootab ja kardab külarahvas pagulasi. Kui kaovad elekter ja internet, läheb elu taas ehtsaks: „Ku muu maailm mi elost nigu puldiga vällä lülitedi, naksimi tassakõistõ jälleki inemiisis saama.”

Seto jutuvestja Feodor/Höödor Vanahundi (1890—1965) pärimusel rajaneb

Ott Kiluski „Vanahunt” (lavastaja Helena Kesonen, Taarka Pärimusteater Põlvamaal Treski küünis), rammusa sõnapruugiga muistendid inimeste kiusatustest, ahnusest, rumalusest. Damir Salimsjanovi autorilavastus „Pikse pill” (R.A.A.A.M. Jäneda Pulli tallis) on fantaasia täiskasvanutele Kreuzwaldi „Eesti rahva ennemuistsete juttude” ainetel. Lugeses näib tekst pisut eklektiline: pöördumised saali, Metsalise kommentaarid, flirt nüüdisajaga... Aga pinnas on mänguline nagu sõnumgi, et inimesed ei unustaks muinasjutte. Järjekindla missioonikirega süveneb pärimusse autor-lavastajate tandem Anne Tärnpu ja Eva Koldits: „Elokäük” (Hageri palvemajas) põhineb rahvaluulearhiivist pärit seni avaldamata muinasjuttudel ja lugudel ning vanamuusikaansambli Triskele helimaastikel.

Dokumentaalnäidendid on üha au sees, ehkki taseme poolest ebaühtlased. Tabavalt sõnastab üks „Jaanipäeva” tegelasi, 70-aastane Jaan Kensap: „...et misjaoks teatrile on vaja kellegi elu? Vot see on, noh, see on kõige suurem nihukene küsimus, et mis meie elust on teatrile vaja...” Mari-Liis Lille ja Paavo Piigi „Jaanipäev” põhineb Siberi külades tehtud intervjuudel. Oma loo räägivad Ülem-Suetuki eestlased, põhiteemaks identiteet: „...sial ma olin iestlaste jaoks venelane, a venelaste jaoks olen iestlane.” — „Eurovisioonil oleme mõlema poolt.” Loodus ja usk lisavad igavikupoeesiat. Lavastajakäega kirja pandud tekstist hoovab elutahet, kõlama jääb Liina mehe Aljoša hea tõdemus: „Igal pool on hea, kus meie oleme.” Eks kipu kergemini keelele virin: seal on hea, kus meid ei ole.

Vähe käsitletud teemat puudutab kauni pealkirjaga „Südames sündinud” (dramaturg Andra Teede, lavastaja Maria Peterson), näidend põhineb intervjuudel, mis käsitlevad vanemaks olemist, lapsendamist, hooldus- ja eestkosteperesid. Lavastus on osa Tervise Arengu Instituudi perepõhise asendushoolduse teavituskampaaniast. Üks tsitaat võtab kokku siira missiooni: „Ma loodan lihtsalt, et äkki mu lugu inspireerib kedagi. Mitte üldse võtma endale last või isegi koera, aga inspireerib inimeste südameid olema rohkem avatud.”

Abielupaaride lugudel põhineb Erki Aule autorilavastus „Avameelselt abielust ehk Peatükid, mis me omal ajal vahele jätsime”, intervjuude autorid Külli Reinumägi, Pirjo Levandi ja Eva Kalbus (Oma Lava). Kuna kõnelevad kokku jäänud paarid, jääb kõlama elujaatus, huumor. Traagiline teema on väikese tütre kaotus ja sellega toimetulemine. Sümpaatne, samastumisi sisaldav lavalugu. Siia kategooriasse kuulub ka „Sajand armastuskirju”, loojad ja esitajad Liisu Krass ja Liisa Linhein, lavastus valmis päris inimeste päris kirjade põhjal Tartu Linnamuuseumi ja Tartu Uue Teatri koostöös sündinud näituse „Randevuu. Kohtumispaik Tartu” kõrvalprogrammi osana.

Liisi Rohumäe „LA H US” vaatleb ajalookeerises välja rännanud ja Kanadasse jõudnud eestlaste saatusi, ent jääb tekstina nõrgukeseks. Autor kogus materjali Torontos Tartu College’i arhiivis, kus toimub ka näidendi tegevus. Elektri katkestuse tõttu (NB! üks refräänmotiive nagu tulnukadki!) saavad poolõde-venda aega teineteisega rääkida. „LA H US” sisaldab elulugude fragmente ja intervjuusid, aga neist ei põimu veenvat kunstilist tervikut.

Populaarsed on koha- ja inimvaimule keskenduvad lavalood. Heidi Sarapuu autorilavastus „Vihmapiisad ja kuupaiste” (teater Varius) vaatleb Käbi Laretei elu- ja loometeed. Sarapuu lavakompositsioonid on emotsionaalsed, ent faktiküllased esseed. Lavastajakäega loodud tekstid näivad lugedes hõredamad, aga puhkevad öide Variuse laval. Variusega sama missiooni on hoidmas EMTA Lavakunstkooli 27. lennu lõpetanud näitlejad oma kultuuriloolistes lavastustes. Liisa Saaremäeli ja Karl Laumetsa tundlikult koostatud-lavastatud-mängitud „Leek” on tantsitar Ella Ilbaku lugu, põhineb Ilbaku mälestusteraamatul „Otsekui hirv kisendab”, August Gailiti romaanil „Leegitsev süda” ning Ilbaku ja Gailiti kirjavahetusel.

Üheks aasta teatrielamuseks jääb Priit Põldma „Ilmavõõras”, mis on inspireeritud Jaan Kaplinski romaanist „Seesama jõgi”, Lauri Sommeri novellist „Hilised lemmelehed”, Uku Masingu elust ja loomingust ning tema kaasaegsete meenutustest (lavastaja Ringo Ramul, Saueaugu Teatritalu). Kohtuvad 1960-ndate ajavaim ning mõtlik-mõtestav siin-ja-praegu-vaateviis. Mustrina kordub Kaplinski luuletus „mida saab vastata neile / kes sinult vastust ei küsi” — „Ilmavõõras” küsib vastust, usaldab mälusildu. Näidendis ja lavastuses on õhku ja valgust, vaimsust ja elu: inimesed on päris, aga tehtud unenäo-ainest. „Klammerdumine igapäevase ja tühise külge muudab inimese nõdraks,” nendib Meister, arutledes, miks me ei saa täiskasvanuks.

Andri Luubi autorilavastus „Pulli kirves” (Endla Küünis) näib taotluses kohalik, aga välja kukkus kohatuna. Luubi kirg on sõnamäng, paradoksaalne huumor. Pealkiri osutab kirvehindadele, tõgab suvepealinna turistide pügamist, Pulli viitab Eesti vanimale inimasulale Pärnu maakonnas. Kaheksast tegelasest seitse kannavad liignime Pärn, millele on lisatud näitleja enda eesnimi — justkui viitaks isiklikkusele, aga näitlejate ja rollide vahele jäi müür. Teistmoodi otsing peitub Andri Luubi „Munas” (Theatrum Hiiumaal Soonlepa karjamõisas). Loo keskmes on vaikida otsustav helilooja. Häiriv, harjumatu vaikus annab ülejäänud tegelaste dialoogidele absurdimõõtme. Midagi oleks nagu fosselikku või bergmanlikku, maandatuna triviaalsema sõna- ja situatsioonikoomikaga. Ei puudu ka volukatkestus saarel. „Muna” on kirjutatud lavastajakäega; kuna ma pole Jan Uuspõllu mängitud helilooja Miikael Ulvan-gu vaikimist ihusilmaga näinud, on targem vait jääda.

Kaks tugevat ja eriilmelist näidendit on inspireeritud mängupaigast Narvas, Kreenholmi manufaktuurist ja Joala tänavast. Ivar Põllu „Kremlis ööbikud” (lavastaja Robert Annus, Tartu Uus Teater) on vaimustav vaatamine ja lugemine. Eks kirjuta Põllu ju üht ja sama näitemängu, läbivaks teemaks realselt elanud loovisiksuste, siinsel juhul Jaak Joala saatus. Põllule on tunnuslik vahe üldistusvõime, humoorikas eksistentsialism, malbe absurd. Ta kaitseb loovust, seda idealiseerimata, mõistab-vaatleb-vahendab looja hingeüksildust „staaride tehases”. Remargid on lugemislust omaette, paelub Põllu muusikatunnetus, laulusõnad kui sõnumi kvintessents:

„Владеть собой — это тоже искусство, / Театральный приём.

Jaak laulab, aga on silmanähtavalt häiritud. Siis lükkab lavamonitori enda pealt ära. Siis läheb üldse lavalt ära, tema külmavereline teisik viib kontserdi lõpuni.”

Tartu Uus Teater annab välja oma näidendiraamatu sarja, ootan ahnelt „Kremlisöövikute” ilmumist.

Näidendi „Oomen” autorite loetus on Aleksei Gastev (1882—1939), Jarmo Reha, Aare Pilv, Laur Kaunissaare & Co. Manufaktuuri territooriumil liikuv etendus läbib Kreenholmi ajaloo 1858. aastast alates. Tekst käivitab jõuliselt kujutlusvõime, ka lugedes. Eristub oma laadilt kui futuristlik poeem. Kirja on pandud publiku liikumisjoonis, lavastuslik tegutsemine, remark kinnitab, et kogu etenduse jooksul sajab vihma. Avamonoloogis lausub Pääru Oja: „Kus on tähenduste parim peidupaik? Muidugi tulevikus. Kui tahate end korralikult ära peita, peitke end tulevikku. Peitke end teiste inimeste lootustesse ja hirmudesse. Siis tuleb teid lugema ja tõlgendama hakata, ära arvata, oleviku keelde aimamisi tõlkida.”

Mitu näidendit käsitlevad mäng-mängus-printsibil teatritegemist, lavastuse sündi või sündimata jäämist. Mõnusaim neist on Toomas Kalli „Pargivaht” (lavastaja Üllar Saaremäe, Neeruti mõisa Buxhöwdeni pargis). Vaimukas tekst salvab (suve)teatri nõrkusi, viitab nõtkete eruditsiooniga Neeruti mõisa ajaloole, eatu nimitegelane mäletab kõike. Adun „Pargivahi” vaimusugulust Paul-Eerik Rummo anakronistliku *capriccio*’ga „Taevast sajab kõikseaeg kive” (2016). Kalli tegelaste seas ilmub Paul Rummo käekõrval 11-aastane Paul-Eerik, kes nagu muuseas visandab tulevase „Viimse reliikvia” surematud laulusõnad.

Raske- või tõsimeelsema ajalootunni Konstantin Pätsist pakub teater-teatris-võttega Mart Kivastiku „Kostja ja hiiglane” (lavastaja Aleksandr Ogarev, R.A.A.A.M. Viinistu katlamajas). Ajatasandid segunevad, Kostjat mängiv Peeter (Tammearu) astub üles n-ö iseendana. On see näitleja Peeter või tema mängitud Kostja, kes jõuab traagilise järelatuseni: kui inimesed surid päriselt, ei ole see teater. Kivastiku saatusenäidend vaeb valikuvõimalust ja -võimatust.

Mulle on teatritemaatika ikka korda läinud, aga vist esimest korda kogesin endalegi ehmatuseks küllastumist. Ingmar Jõela ja Priit Põldma „Kratt” (lavastaja Ingmar Jõela, EMTA 28. lend) keskendub lavastuse sünnile, truppi pingetele ja müstilistele äpardustele, inspireerituna Eduard Tubina saatuslikust balletist „Kratt”. Tuhat eeldust vaimustuda, kummatigi tundsin, et olen seda kõike näinud: robinal meenusid teatrinäidendid „Ainus ja igavene elu”, „Tuvi”, „Üritus”, „Valgustaja”, „Julia”... Muidugi on tsitaatide kaskaad teadlik, tulvil nooruse maksimalismi — ja teatrimälukurnatus minu probleem.

Ei tulnud ma hiilgavalt toime ka Karl Koppelmaa autorilavastusega „Läbi/mäng” (Kultuuriklubis KELM), kus muu hulgas õiendati arveid truppi päriselt tabanud häda, teatrimajast ilmajäämisega. Proove tehakse Vilde „Tabamata imega”, trupis on tumm näitleja Timmu Talmur (Altermanni hääletuks jäämine). Selgub, et ta polegi tumm, vaid on otsustanud vaikida — nagu Otsa vanaisa ja Luubi helilooja. On siseringinalju, sõnamänge; hämaraks jäi holokausti-

võllahuumori all- ja kontekst. Mõnikord tunnen end Koppelmaa näidendeid lugedes nagu tädi Frida („Järgmine peatus: Kosmos”), kes õhkab: „...sa oled tabanud inimliku ängistuse kvintessentsiaalset...”, mispeale Poiss kostab: „Ma tahtsin lihtsalt nalja teha...”

Lahjaks jääb lugedes Piret Saul-Gorodilovi „Eestirand. Lootuse kursil” (lavastaja Eva Kalbus, Prangli sadamakuuris). Jagelev näitetrupp leiab päeviku, kus on kirjas laeva „Eestirand” 1940. aasta teekond. Ohtralt ümberjutustust, vähe draamapinget.

Üllas idee on tutvustada eesti teatrite publikumärke — helisignatuure: „Sisenemine sisenemisse”, autor Henri Hütt, lavastajad ja etendajad Henri Hütt ja Veiko Tubin. See pole lugemistekst, vaid kuulmismeelele-mälule rajatud heliloeng. Veiko Tubina kommentaarid on muusikalooliselt harivad, aga siin-seal pisut pilklikud, tema toon võib kammitseda kuulaja isiklike assotsiatsioone.

Eesti Vabariigi 100. sünnipäevale pühendatud teatrisari „Sajandi lugu”, kus teatrid loositi koostööks paaridesse ja iga lavastus käsitles üht kümnendit, kestis terve 2017.—2018. hooaja. Jaanuaris 2018 esietendus 1960. aastaid hõlmav Manfred MIMi (kavalehel 14 autorinime) ooper „Eesti ajalugu. Ehmatusest sündinud rahvas” („Estonia” ja Kanuti Gildi SAAL). Napilt paarikümneleheküljeline libreto on üks sarja ambitsioonikamaid nähtusi, keskendub Lennart Meri isiksuse kaudu Kaali meteoriidi helile kui Eesti ajaloo algusele. Uue sajandi esimese kümnendi keskel sündinud MIMprojectist astub ooperilavale Manfred MIM ise: ajas rändav ja aega seiskav „hull teadlane” valib Lennarti sõnumitoojaks.

1980-ndaid käsitleb eepiline kommunaaldraama „Enne meid oli veeuputus”, autorid ja lavastajad Jaak Kilmi ja Kiur Aarma, dramaturgid Andris Feldmanis ja Piret Jaaks (Vaba Lava ja NUKU teater). Tegevus toimub Õismäe 16-korruselises tornmajas, leidlikult varieerub tekstis veeuputusemotiiv, kolme maajelaniku lapsepõlvemeenutused vahendavad ajavaimu. Filmitunnetusega on sisse kirjutatud videokaadrid ja Toomas Lasmanni kaadritagune hääl.

1990-ndate habrast, aga võitnud vabaduseadet paotab Urmas Lennuki „Puudutada kuud” (kaasautor ja lavastaja Peeter Raudsepp, Rakvere Teater ja Fine5 Tantsuteater), aja traagika ja tragikoomikaga laetud Romeo ja Julia variatsioon. Vaba eneseväljenduse võrdkujuks saab tants.

Huvitav, et tants, seekord ballett, läbib ka Paavo Piigi näidendit „Miljoni vaade” (lavastaja Elmo Nüganen, Tallinna Linnateater ja Vana Baskini Teater, mängupaik Toom-Kooli 9). Tegevusaeg 2000—2010, teksti on pikitud ajamärke Rüütli presidendiks saamisest pronksiööni. Paeluv on ajatasandite ja reaalsuste segunemine „vanamehe peas ja päriselt, praeguses ajas ja kusagil minevikus”. Lavastus toonitab aegade silda, vabariigi lühike elutee viib tagasi Vabadussõjani. Pealkiri „Miljoni vaade” saab tähendusrikkaks, miljon muundub rahumbrist rahvaarvuks.

Teatrisarja „Sajandi lugu” kirjutas ainsana kaks näidendit Andrus Kivirähk. Puudutan ka 1950-ndaid käsitlevat „Kaarnakivi perenaist”, mis jõudis

lavale 2017 (lavastaja Peeter Tammearu, Endla ja Kuressaare Linnateater), ent ilmus trükis kogumikus „Köster”. Kivirähk toob 1951. aastasse kontrastina Juhan Jaigi loodusetaju, maagilised olevused. Haavatud Vanapaganat tõmbab Stalini portree poole. Näidendi stiili võiks määratleda saatusliku naivismina, 1950-ndate klišeesid võimendatakse valusa groteskini. Saladusega tegelane on leitnant Eduard Veski, pealtnäha naeruväärne, rumal, paha küüditaja, kelle mundrimaski alt koorub komplitseeritud hingeilm, mida süvendab Märt Avandi traagiline osalahendus. Tekib kiusatus võrrelda Veskit Ohvitseriga Rein Saluri näidendis „Minek” (1988). Pealkiri „Kaarnakivi perenaine” kinnitab, et elujulgus ja kestmine on naiste pärisosa. „Isamaa pääsukesed” tegeleb praeguse kümnendiga (lavastaja Priit Pedajas, Eesti Draamateater ja Nargenfestival), tragikomöödia aluspõhjaks taas tublid naised. Kultuurimaja näiteringi „Virmaline” juhil Pilvil tuleb idee vabariigi sünnipäevaks lavastada muusikal Vabadussõjast. Naljakas, ent imelikult valus on tõik, et näiteringis pole mehi. Mehed on lorud, jobud, tuhvliused, vastutustundetud. Üks neist üdini heasoovlik joodik, teine sõgedast vihast kobrutav pereisa. Põnevaim nüüdisaegne kuju on Jaagup, noor arvutitegenius, kes ei suuda verbaalselt suhelda — Christopher Rajaveeri võrratu roll. Muusikali jõuab Konstantin Päts, seda rolli palub endale parteilise karjääri huvides vallavanem Mäger.

Olgu lisatud, et Raadioteatri 90. sünnipäevaks kirjutab Kivirähk tellimustööna kuuldepildi „Felix Moori saunapäev”, kus härra Moor asub saunalaval kaasvihtlejatega kuuldemängu lavastama. Avalikul salvestusel publik lustis.

Urmas Lennuk kirjutab näitemänge vist küll hinge tõmbamata. Autorilavastus „Paunvere poiste igavene kevade” (Rakvere Teater) sai ilmselt otsustavaks Lennuki kuulutamisel Oskar Lutsu huumoripremia laureaadiks. Lennukil kulgevad Lutsu tegelased „Kevadest” „Sügisesse” melanhoolse huumoriga, sekka sügeneb sarkasmust. Stiil on tal vallatlevalt sõnu pillutat, luuleline, isikupärane. Suur suvenäidend „Mälutempel” (lavastajad Urmas Lennuk ja Tarmo Tagamets, Tori vallamaja aasal, osales ligi 300 inimest üle Eesti) on Eesti Rahvamaja pidulik rännak läbi ajaloo koos koorilaulu, rahvatantsu ja kirjandustegelastega. Kõike jälgib Tuuslar. Oma armastuse asja ajavad Vargamäe Mari ja Juss. Lennuk viib siin kokku Lutsu ja Tammsaare tegelased: Pearu kempleb Tootsiga, kas rahvamaja tuleb Vargamäele või Paunveresse; Kõrboja Anna kõnnib inglina kesaväljal ja trehvb Pearu ja jne. Rahvamaja kasvab eestluse sümboliks.

„PEARU: Rahvas võib laiali joosta... Aga rahvamaja jääb.

KÕRBOJA ANNA: Mis sest rahvamajast siis enam, kui rahvas seest välja lennand?

PEARU: Rahvamaja pole vaid maja, kallid Anna. Rahvamaja võtab eestlane kõikjale endaga kaasa. Soome ja Iirimaale, Ameerikasse ja Uruguaisse. Ja kunagi, kui inimesed Kuu peale ja Marsile kolivad... Küllap leidub sealgi eestlaste tarvis üks vaikne nurgake ja rahupaik, kus oma „Tuljakut” laulda ja tantsida.”

Komöödia „Meistrite liiga” kirjutas Lennuk ekstra „Ugala” meisternäitlejatele Luule Komissarovile ja Peeter Jürgensile, kes Marta ja Juliusena mängivad autobiograafiliste motiividega muhedat peibutuspeitust. See on näitlejate abielupaari armastuslugu, aga ka vanemate ja laste, Lennuki ühe lemmikteemana iseäranis isa ja tütre lugu. Ühtlasi situatsioonikomöödia lah(k)e paroodia ning vanaks jäänud Romeo ja Julia muinasjutt, rõdustseeniga. Natuke üllatav tõesti, et kultuurkapitali nominatsioonini jõudis „Meistrite liiga” üksipäini, seda kommenteerides arvas Lennuk ise: „Ta on täiesti minuväline asi, ma ei ole kunagi varem komöödiat kirjutanud.” Naeru ja sisemise pisara piir on Lennuki puhul imesuhteline.

Liigutav on „Meistrite liigas”, et vanameister Julius mängib kesksel rollil teleseriaalis „Luigelend”.

See paneb mõtlema näitleja hoidmise teemale. Muide, eesti (originaal)-seriaalid on ju samuti eesti dramaturgia?! Oh jah, see maailm ootab eraldi analüüsi, mis nõuab aega ja ruumi mitu korda rohkem kui mul varuks.

Jätsin huumärgiks Tiit Palu näitemängud. Palu näib kirjutajana ikka nagu uustulnuk, ometi jõudis tema esimene Tuglase-mäng „Eesti pastoraal” lavale veerand sajandit tagasi, kui Palu oli alles teatrikooli tudeng. Ta kirjutab lavatekste järjepidevalt, dramatiseeringu ja originaalnäidendi piir on õige õhuke. Autorilavastus „Klariissa kirjad” esietendus suvel 2016 (Pärnu Suveteater), aga jäädvustati 2018. aastal kuuldemänguna. „Klariissa kirjad” on tõestisündinud armastuslugu, näidendis põimuvad meenutused, päevikukatked ja ajastudokumendid karge poeetilise autoritekstiga. Tundlik kujund, mis liidab armastuse, igatsuse ja surma, on Elmari lapsepõlvemeenutus: taevasse vahtimine, pilvede liikumiskiiruse mõõtmine oma südamelöökidega. Autorilavastusse „Inriid ja Toomas Nipernaadi” pudeneb tsitaate August Gailiti romaanidest „Leegitsev süda” ja „Muinasmaa”. Gailit nagu Tuglaski on Palu lavaloomingus üks püsiautor. Suveseiklejast Nipernaadist ja algeoteses episoodilisest Inriidist arendab Palu tõsinaljaka abielu-, armastus- ja vabadusloo. Mees ja naine kohtuvad nagu koit ja hämarik, suvi on mehe päralt, talv kuulub naisele. Pärnu Suveteatris kirjutab Palu rolle oma püsinäitlejatele Piret Laurimaale ja Sepo Seemanile.

Palu tekstid rändavad kujundite metsas ja laotuses, emakeeles ja kirjanduses, luules ja proosas.

„Klariissa kirjade” üks tuum on Alliksaare luuletus „Veendumus”. Inriid viitab Alveri „Tulipunasele vihmavarjule”. Autorilavastuses „Meretagune paradüüs” (Kuressaare Linnateater) lauldakse Heiti Talviku luuletust „Legendaarne”. Muhedad pajatused, nõökivad sõnamängud, riukalised mõtteuiud lehvivad põlissaarlase vaimus, ometi leebe distantsiga, näiteks Saaremaa sõna „kena” intonatsiooniküllus või saare naise Anne monoloog metssigadest. Palule nagu Lennukilegi on südameligidane isa ja tütre teema. Isa ja tütar Tiiu rännak saarele on paradüüsi leidmine; vikat, millega isa niidab, ei ole surmatantsu sümbol, kuigi Niguliste kiriku maali mainib isa niitmise eeskujuna kolmainuses

Lev Tolstoi ja Vargamäe Andresega. Eriti sümpaatne on, kuis täiskasvanud tütar tõdeb isa elutöö kohta: tööd on tehtud ja tehakse, aga armastus ei jäänud tulemata.

Suvefestivalil „Luige nokk” esitas Sepo Seeman Tiit Palu monokomöödia „Mees ja mootorratta juhi õpik”, impulsiks autori vanaonu Arseni Palu (1912—1997) „Mootorratta juhi õpik”. See ei ole „tüüpiline” *stand-up*, vaid Palule iseloomulik intelligentne lüürilis-koomiline vaade keskeakriisile. Kohe esimesele leheküljele mahuvad Juhan Liiv ja Nipernaadi, don Quijote ja Batman.

Tekstiversioon Euripidese tragöödiast „Medeia” Palu autorilavastuses on remarkideta, lakooniline, stiilipuhas, ajatu ja nüüdisaegne: võõraviha, kättemaks, võimujanu, hüljatud armastus saavad kujundimahu. Elamusliku lavastuse tonaalsuse määras rollijaotus: nii Korintose naiste koori ja Medeiat kui ka meesrolle, Kreoni ja Jasonit mängisid neli naist. See lisab haavatavust, universaalsust. Pilved on ka „Medeiat” läbiv taevamõõde. Kõige kütkestavam idee „Medeias” on emakeele kujundite mets, mis annab tragöödia lõpplahendusele halastusevalguse.

Kuidas talletuvad 2018. aasta tekstid teatri- ja kirjandusmälus, vastab südamelööke loendav aeg.

„Köögis asuvad taburettidel õhtustama mees, naine ja kontsert, ei, vabandust, laps. [---] Kontsert, ei, vabandust, laps, vaatab Jaaku ja naeratab, nagu ainult lapsed oskavad naeratada. Tal on veel vähe elupäevi, aga juba on temalgi saladus. Seesama laul toob talle eluaeg millegipärast naeratuse näole. Ja ka tema emale ja isale.” (Ivar Põllu, „Kremlis ööbikud”)

„MEDEIA: Ma võtsin nad oma laulu sisse. Nad on nüüd seal, igaveseks oma emakeele kujundite paksus metsas peidus; selle kummaliste häälkute varjus; selle sõnade taga kindlas kohas, kuhu kõrvalisel lootustki pääseda ei ole... Ma võtan nad endaga kaasa...” (Tiit Palu, „Medeia”)